

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ
UNIVERSITY OF PATRAS

Χρόνος και αιώνιότητα στον Πλωτῖνο

Ενότητα: 11^η

Ελένη Περδικούρη

Τμήμα Φιλοσοφίας

ΑΝΟΙΚΤΑ ακαδημαϊκά **ΠΠ**
μαθήματα

Οδηγός μελέτης:

Σύντομες πληροφορίες για σημαντικούς όρους και για φιλοσοφικές θέσεις και απόψεις εντός πλαισίου αυτής της μορφής.

Βασικά ερωτήματα που συνήθως θέτει ο ίδιος ο Πλωτίνος.

Συμπεράσματα

⇒ Σχολιασμός που αφορά το κείμενο της πραγματείας και παρεμβάλλεται ή ακολουθεί την ανάγνωση του χωρίου.

Κομβικά σημεία της φιλοσοφίας του Πλωτίνου.

«...δεν συνιστά μία νόηση ή ζωή που πάει από το ένα πράγμα στο άλλο, αλλά παραμένει το ίδιο και πάντα δίχως έκταση...»: μεταφρασμένο κείμενο πραγματείας του Πλωτίνου.

«...οὐδέποτε ἄλλο καὶ οὐκ ἐξ ἄλλου...»: αρχαίο κείμενο πραγματείας ή διαλόγου.

III 7 3. 33-34: στυλ αρίθμησης των πραγματειών του Πλωτίνου.

Διευκρινίσεις, σημεία στα οποία θα πρέπει να επιστήσετε την προσοχή σας, αναφορά σε επεξηγήσεις που θα ακολουθήσουν και υπενθύμιση σημαντικών σημείων.

Δύο στυλ γραμματοσειρών που υπογραμμίζουν σημαντικά σημεία:

- (α) «Οι προϋποθέσεις της αλήθειας είναι μέσα από την ορθή σύνδεση των εννοιών μεταξύ τους...».
- (β) «**Για την αρχή του κόσμου, γι' αυτό που εξηγεί την ένότητα, την ενιαία δομή του κόσμου,...**».

Σημαντική ορολογία -κυρίως λέξεις-κλειδιά- που χρησιμοποιείται από τον Πλωτίνο και άλλοι όροι της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας, ονόματα φιλοσόφων, όπως και κείμενα της αρχαίας ελληνικής γράφονται στην αυθεντική τους κλίση με πολυτονικό σύστημα.

Για παράδειγμα, η επιστροφή ως όρος που χρησιμοποιείται για τη μελέτη των πραγματειών του Πλωτίνου γράφεται ως *ἐπιστροφή*.

Τίτλος 11: Χρόνος III

Είδαμε την προηγούμενη φορά τη μυθολογική διήγηση της γέννησης του χρόνου.

Στη συνέχεια, είδαμε πώς εννοεί ο Πλωτίνος την έννοια του χρόνου, ως κάτι που παράγει η Ψυχή τη στιγμή που παράγει τον έαυτό της και τον αισθητό κόσμο.

Η ίδια η φύση της Ψυχής, ο τρόπος με τον οποίο υφίσταται, είναι ο χρόνος, αλλά, όπως έχει ήδη ειπωθεί, αυτό δεν καθιστά την Ψυχή έγχρονη.

Ο χρόνος είναι εξίσου αιώνιος, αν μπορούμε να το πούμε έτσι, με την αιωνιότητα.

Αυτό που είναι έγχρονο, δηλαδή που υπόκειται στην γένεση και στη φθορά, στο προχώρημα του χρόνου είναι ο αισθητός κόσμος. Η Ψυχή αυτοπαράγει τον έαυτό της ως χρονικό με την έννοια ότι η νόησή της συνίσταται σε μία διαδοχή σκέψεων, σε μία διαδοχική σύνδεση εννοιών.

Αυτό οφείλεται στην αδυναμία της Ψυχής να προσλάβει την ολότητα του νοητού κόσμου ως συστηματική ολότητα.

Για να μπορέσει η Ψυχή να γνωρίσει τον νοητό κόσμο πρέπει να τον κόψει κομμάτια κατά μία έννοια, να τον σκεφτεί κομμάτι-κομμάτι και νοώντας τον κόσμο κομμάτι-κομμάτι, να αποκαταστήσει σταδιακά διαδοχικά τις σχέσεις που διέπουν τα ίδια τα νοητά.

Διαβάζουμε τώρα τα δύο τελευταία κομμάτια του 11^{ου} κεφαλαίου. Το ένα είναι από τον στίχο 43-59 και το άλλο, μία μικρή κατακλείδα, από τον στίχο 59 έως τον στίχο 62.

Ξεκινάμε από τον στίχο 43:

«Μήπως λοιπόν φαίνεται πως μπορεί να έχει δίκιο κανείς, αν πει ότι ο χρόνος είναι η ζωή της Ψυχής κατά την κίνηση της μετάβασής της από τον ένα τρόπο ζωής στον άλλο;»

ζωή τῆς Ψυχῆς

Λοιπόν, εδώ έχουμε την έννοια της ζωής.

Αυτήν την έννοια την είδαμε σε σχέση με τον Νοῦ. Ἐχω αναφέρει ότι γενικώς στον τρόπο που περιγράφει ο Πλωτίνος την αυτοσυγκρότηση του Νοῦ, η **ζωή** συνήθως συνιστά το 2^ο στάδιο αυτοσυγκρότησής του.

Το 1^ο στάδιο είναι ένα στάδιο άμορφης **έτερότητας** που ο Πλωτίνος ονομάζει **είναι**.

Το 2^ο στάδιο είναι το στάδιο που πλέον ο Νοῦς παράγεται ως η πολλαπλότητα και το σύνολο των νοητῶν και αυτά τα νοητά συνδέονται μεταξύ τους με σχέσεις συστηματικές και οργανικές.

Το αποτέλεσμα αυτής της οργανικότητας είναι η ίδια η αυτόνοση του Νοῦ που είναι το 3^ο στάδιο της αυτόσυγκρότησης που είναι ο καθατός Νοῦς, ο πλήρως διαμορφωμένος Νοῦς.

Όπως μίλησε ο Πλωτίνος για τη ζωή του Νοῦ, αυτή η ζωή του Νοῦ, δηλαδή το γεγονός ότι ο Νοῦς παράγει τα περιεχόμενά του, συνδέει τα περιεχόμενά του μεταξύ τους, νοεί τα περιεχόμενά του και το ένα περιεχόμενο νοεί το άλλο περιεχόμενο, ο ένας επιμέρους Νοῦς έναν άλλο επιμέρους Νοῦ, και όλα αυτά μαζί έτσι νοούνται ως σύνολο.

Αυτό ονομάζει ζωή του Νοῦ ο Πλωτίνος, αυτήν την αέναη κίνηση σύνδεσης των νοητῶν μεταξύ τους.

Εδώ πάλι θα μιλήσει για τη ζωή της Ψυχῆς.

Όπως αυτή η ζωή του Νοῦ ήταν η αιωνιότητα, εδώ έχουμε τη ζωή της Ψυχῆς, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο η Ψυχή αυτοσυγκροτείται σε ένα σύνολο διαφορετικό και ανεξάρτητο από τον Νοῦ, αυτόνομο –όχι ανεξάρτητο με την έννοια ότι η Ψυχή εξαρτάται από το Νοῦ, εφόσον ο Νοῦς είναι η πηγή της–, αλλά ταυτόχρονα η ίδια η Ψυχή διαθέτει μία δική της δομή που τῆς επιτρέπει να παραγάγει τον αισθητό κόσμο.

Αυτή η δομή της Ψυχῆς, που είναι μία δομή που παράγεται διαρκῶς, δεν είναι κάτι στατικό, είναι η ζωή της Ψυχῆς.

Η ζωή, λοιπόν, ως μία έννοια δημιουργικής αυτόσυγκρότησης, ως μία έννοια δημιουργικής αυτοδιαφοροποίησης.

Η πρωταρχική διαφοροποίηση, η πρωταρχική εσωτερική διαφοροποίηση είναι αυτή του Νοῦ. Ο Νοῦς είναι που από το καθεστῶς της άμορφης έτερότητας παράγεται ως συγκροτημένο νοητό σύστημα. Η Ψυχή δεν παράγει ξανά αυτά τα περιεχόμενα.

Θυμηθείτε ότι **υπάρχει μόνο ένα είδος περιεχομένου γενικῶς στο σύστημα του Πλωτίνου.**

Αυτό το περιεχόμενο είναι τα εἶδη, δεν έχουμε άλλο περιεχόμενο, το Ἔν δεν έχει περιεχόμενα, η Ὕλη δεν έχει περιεχόμενα.

Έχουμε ένα ειδητικό περιεχόμενο που είναι τα νοητά, τα νοητά ὅμως αρθρώνονται με διαφορετικό τρόπο στον Νοῦ και με διαφορετικό τρόπο στην Ψυχή.

Στον Νοῦ:

Τα νοητά είναι διακριτά μὲν, ἀλλὰ ἀξεχώριστα γιατί δεν ἔχουν κανενός εἶδους ὕλη.

Στην Ψυχή:

Τα νοητά πάλι δεν ἔχουν ὕλη, ἀλλὰ ἀρχίζουν να ἀποκόπτονται το ἓνα ἀπὸ το ἄλλο, δηλαδή να μὴ φέρουν ἀμέσως, χωρὶς διαμεσολάβηση, τις λογικὲς συνδέσεις που τα συνδέουν με τα ὑπόλοιπα νοητά.

Αυτό σημαίνει, όπως ειπώθηκε και την προηγούμενη φορά, ότι η Ψυχή προσπαθεί να αποκαταστήσει αυτές τις λογικές συνδέσεις.

Στον Νοῦ, για παράδειγμα, το σύστοιχο της ταυτότητας είναι η έτερότητα. Από την άλλη, στο επίπεδο της Ψυχῆς, η Ψυχή πρέπει να σκεφτεί ποιο είναι το σύστοιχο της ταυτότητας. Επειδή δε φέρει μαζί της η ταυτότητα την έτερότητα, η Ψυχή πρέπει να ρωτήσει τι είναι η ταυτότητα; Η ταυτότητα είναι το αντίθετο της έτερότητας, άρα τα δύο αυτά πράγματα ανήκουν στο ίδιο γένος και τα δύο διέπονται, ας πούμε, από την Ίδέα του ὄντος, για να γίνει και μία αναφορά στα μέγιστα γένη που είχαμε δει σε σχέση με τον Σοφιστή.

Λοιπόν, η ζωή της Ψυχῆς είναι ο χρόνος, όπως η ζωή του Νοῦ είναι η αιωνιότητα.

Και πώς περιγράφει ο Πλωτίνος αυτήν τη ζωή της Ψυχῆς;

...η ζωή της Ψυχῆς κατά την κίνηση της μετάβασης της από τον ένα τρόπο ζωῆς στον άλλο;»

Ο Πλωτίνος συνδέει την έννοια της ζωῆς με την έννοια της κίνησης, της κίνησης της Ψυχῆς, όπως είδαμε ότι η ζωή του Νοῦ δηλώνει την κίνηση του Νοῦ.

ζωή τῆς Ψυχῆς = κίνηση τῆς Ψυχῆς

Από δω και μπρος θα έχουμε, μέχρι το τέλος αυτού του χωρίου στον στίχο 59, μία σειρά αντιστιξεων, ο Πλωτίνος θα προσπαθήσει να δείξει τη διαφορά της ζωῆς της Ψυχῆς από τη ζωή του Νοῦ, και είναι μια διαφορά απολύτως υπαρκτή και σημαντική αλλά όχι τόσο μεγάλη όσο είναι η διαφορά μεταξύ νοητοῦ και αισθητοῦ.

Οπότε, ο Πλωτίνος θα χρησιμοποιήσει τους ίδιους όρους για να παρουσιάσει τα δύο αυτά επίπεδα.

Στην πρώτη φράση, ενώ θα περιμέναμε και πάλι να μιλήσει για την κίνηση, λέει ότι η αιωνιότητα είναι η ζωή ἐν στάσει. Αυτό το θυμόμαστε, το είχαμε πει και την προηγούμενη φορά. Όταν ο Πλωτίνος λέει ζωή ἐν στάσει, δεν εννοεί ότι δεν υπάρχει κίνηση στην αιωνιότητα, αυτό το έχει εξηγήσει επαρκώς και με μεγάλη λεπτομέρεια. Αυτό που εννοεί σε σχέση προς την Ψυχή είναι το ότι αν δούμε τον Νοῦ από τη μεριά της Ψυχῆς, ο Νοῦς έχει λιγότερη κίνηση.

Ο Νοῦς ενέχει λιγότερη κίνηση από την Ψυχή και θα δούμε τι σημαίνει αυτό το λιγότερο κίνηση.

«Αφού, αν η αιωνιότητα είναι η ζωή ἐν στάσει, η ίδια, αμετάβλητη και ἤδη ἄπειρη, και ο χρόνος πρέπει να είναι εικόνα της αιωνιότητας, όπως είναι και το εδώ σύμπαν ως προς εκείνο, πρέπει να δεχτούμε ότι εδώ υπάρχει, αντί για την Ἐκεῖ Ζωή και κατά κάποιον τρόπο ομώνυμη με εκείνην, μια ἄλλη ζωή της εδώ ψυχικῆς δυνάμεις, αντί για νοητικῆ κίνηση, η κίνηση ενός μέρους της ψυχῆς...»

⇒ Βλέπετε ότι αμέσως περνάμε στην κίνηση.

Άρα όταν ο Πλωτίνος λέει ότι η αιωνιότητα είναι η ζωή εν στάσει, δεν εννοεί, αυτό που έχει ήδη αποκλείσει έτσι και αλλιώς από την αρχή της πραγμάτευσης της έννοιας της αιωνιότητας, ότι η αιωνιότητα είναι στάση.

Αυτό που υποδεικνύει η αντίστιξη, μεταξύ νοητικής κίνησης εν γένει και κίνησης ενός μέρους της Ψυχής, είναι ότι η στάση, όπως θα δούμε και μετά, έτσι όπως την εννοεί ο Πλωτίνος εδώ σε σχέση με την αιωνιότητα, δηλώνει την παραμονή στο ίδιο, στον εαυτό, τη μη έξοδο από τον εαυτό.

Το χαρακτηριστικό της κίνησης του Νοῦ είναι το ότι αυτή η κίνηση είναι αυτοαναφορική, κάτι το οποίο έχει ειπωθεί ξανά, είναι μία κίνηση προς τον εαυτό του, είναι μία κίνηση αὐτογνωσίας, αὐτονόησης.

Οπότε, από μία ορισμένη οπτική γωνία, από την οπτική γωνία της ατομικής ψυχής, τη δική μας, είναι ένα είδος στάσης, γιατί είναι παραμονή στο εσωτερικό, είναι μία κίνηση αποβλεπτικότητας. Ο Νοῦς γνωρίζει το άλλο του και αυτό το άλλο του είναι ο εαυτός του, αλλά αυτή η κίνηση δε βγαίνει έξω από τα όρια του εαυτού, δε βγαίνει προς κάτι που είναι άλλο πράγμα, τελείως άλλο πράγμα.

Ενώ η κίνηση της Ψυχής είναι κίνηση ενός μέρους της Ψυχής.

Είδαμε πριν ότι ο Πλωτίνος παρουσιάζει τον χρόνο ως διαδοχικότητα. Ένας διαφορετικός τρόπος για να το πει αυτό είναι να πει ότι η κίνηση της Ψυχής είναι μία σκέψη που έχει χωρίσει τον νοητό κόσμο σε μέρη. Αυτό συμβαίνει γιατί η Ψυχή δεν μπορεί να τα νοήσει όλα μαζί, και άρα είναι μία σκέψη που πηγαινει από το ένα μέρος στο άλλο και μετά στο άλλο, και μετά στο άλλο, κ.ο.κ

Πρόκειται για μία διαδοχικότητα, μία μορφή συνεπαγωγής για την οποία είχαμε μιλήσει την προηγούμενη φορά.

Για παράδειγμα, $\alpha + \beta = \gamma$, τότε δ που σχετίζεται με το ϵ , κ.λ.π.

Είναι σα να αποκόπτει η Ψυχή τα περιεχόμενα του Νοῦ το ένα από το άλλο γιατί δεν έχει την ικανότητα να τα γνωρίσει όλα μαζί, και γιατί δεν έχει αυτήν την ικανότητα να τα γνωρίσει όλα μαζί; Δεν έχει την ικανότητα έτσι ως μία απλή διαπίστωση;

Η Ψυχή δεν έχει την ικανότητα να τα γνωρίσει όλα μαζί, γιατί δεν τα παράγει η ίδια, δεν είναι δικά της.

Η βασική θέση που συνέχει αυτήν τη διαφοροποίηση στον Πλωτίνo, αυτή που συνιστά το θεμέλιο της διαφοράς ανάμεσα στον Νοῦ και στην Ψυχή είναι ότι για να έχω αὐτονόηση πρέπει κατ' ανάγκη να μπορώ να νοήσω τον εαυτό μου, και άρα πρέπει κατ' ανάγκη ο εαυτός μου να μού ανήκει.

Και πότε μου ανήκει ο εαυτός μου;

Όταν με κάποιον παράδοxo τρόπο εγώ είμαι η αιτία του, όταν είναι δικό μου προϊόν, όταν είναι αιτιατό μου. Ο Νοῦς είναι παράγωγο του εαυτού του, ο Νοῦς παράγει τον εαυτό του.

Έχουμε πει ότι τη δύναμη να παραγάγει τον εαυτό του ο Νοῦς την έχει από το Έν, δεν την έχει από μόνος του, αλλά τα περιεχόμενά του δεν τα παίρνει από το Έν.

Τα νοητά είναι δημιουργήματα, παράγωγα, προϊόντα του ίδιου του Νοῦ και άρα ο Νοῦς μπορεί, νοώντας τα δικά του προϊόντα, τα παράγωγά του να γνωρίσει τον εαυτό του.

Τα περιεχόμενα, όμως, της Ψυχῆς τῆς είναι κατά μία έννοια επεισοκτα, τῆς ἔρχονται ἀπέξω, δεν είναι δικά τῆς, δεν τα παράγει ἡ ίδια, ἡ ίδια συγκροτεῖται ὡς κάτι που φέρει περιεχόμενα που δεν τῆς είναι δικά τῆς, που δεν τῆς είναι οικεία και προσπαθεῖ να τα οικειοποιηθεῖ. Αυτή ἡ προσπάθεια οικειοποίησης προϋποθέτει κατ' ἀνάγκη τον καταμερισμό αὐτῶν τῶν περιεχομένων, γιατί ἡ Ψυχὴ πρέπει να τα γνωρίσει ἕνα - ἕνα.

Εἶναι σα να ρίχνει κάθε φορά που ἡ Ψυχὴ βλέπει τον Νοῦ, ἐπειδὴ δεν μπορεί να τον κατανοήσει ολόκληρο, ἕνα φως και να φωτίζει ἕνα ἀντικείμενο.

Οπότε, με αὐτὴν τὴν έννοια, ὅταν θα δοῦμε ο Πλωτῖνος να μιλάει για το προχώρημα ἀπὸ τὴ μία ζωή στην ἄλλη ζωή, αὐτὸ προφανῶς δε σημαίνει πως ἔχει πολλές διαφορετικὲς ζωὲς ἡ Ψυχὴ. Σημαίνει ὅτι ὅταν ἡ Ψυχὴ νοεῖ τον Νοῦ, κάθε φορά ενεργοποιεῖ ἕνα περιεχόμενό του, το σκέφτεται και λέει με τι συνδέεται αὐτό, και μέσω του ἐρωτήματος τῆς σύνδεσης, ενεργοποιεῖται ἕνα δεῦτερο περιεχόμενο, και μέσω του ἐρωτήματος τῆς σύνδεσης αὐτῆς, ενεργοποιεῖται ἕνα τρίτο περιεχόμενο, κ.ο.κ.

Σκεφτεῖτε τον τρόπο με τον οποίο κάνουμε φιλοσοφία, πῶς ἀναλύουμε τις έννοιες;

Ρωτᾶμε τι εἶναι αὐτὴ ἡ έννοια, τι μᾶς λέει; Μᾶς λέει ὅτι προϋποθέτει το x και ἔχει ὡς αἰτιατό του το ψ, και αὐτό τι ἔχει ὡς προϋπόθεση; Με αὐτὸν τον τρόπο δε σκεφτόμαστε;

Αὐτό προσπαθεῖ ο Πλωτῖνος να ἀναλύσει ἐδῶ, ἐπιχειρεῖ να ἀναλύσει τον τρόπο με τον οποίο σκέφτεται ἡ ἀτομικὴ ψυχὴ ἡ οποία σκέφτεται πράγματα με τα οποία ἔχει συγγένεια, ἔχει πρόσβαση σ' αὐτά, ἀλλὰ αὐτά τα πράγματα μέχρι να τα νοήσει, δεν τῆς ἀνήκουν, δεν τῆς ἀνήκουν πρωταρχικά.

Οπότε, ἔχουμε δύο κινήσεις και ὄχι μία στάση και μία κίνηση παρόλο που, ὅπως εἶδαμε, μιλάει για τὴ ζωή του Νοῦ ὡς ζωή ἔν **στάσει**. Επαναλαμβάνουμε πως αὐτὴν τὴ στάση δε θα πρέπει να τὴν ἐννοήσουμε ὡς ἀπουσία κίνησης, γιατί ἀμέσως μετὰ ο Πλωτῖνος κάνει μία ἀντίστιξη ἀνάμεσα σε δύο εἶδη κίνησης, ἄρα προφανῶς δε μιλάει για στάση.

Αὐτὴν τὴ ζωή ἔν **στάσει** θα πρέπει να τὴν καταλάβουμε ὡς παραμονὴ στο ἴδιο, ἐνῶ τὴ ζωή τῆς Ψυχῆς ὡς μία διαρκὴ ἔξοδο ἀπὸ τον εαυτό τῆς προς κάτι ἄλλο το οποίο μπορεί να γίνεῖ ο εαυτός τῆς, μπορεί να το οικειοποιηθεῖ, ἀλλὰ ἔως τότε τῆς εἶναι ἐξωτερικό.

Άρα ἔχουμε δύο τρόπους ὑπαρξης που ἀντιστοιχοῦν στις δύο βαθμίδες του εἶναι:

Ο τρόπος ὑπαρξης του Νοῦ:

Εἶναι ἕνας τρόπος που ἀνάγεται στην ἐσωτερικότητα τῶν νοητῶν στον Νοῦ.

Ο τρόπος ὑπαρξης τῆς Ψυχῆς:

Εἶναι ἕνας τρόπος που προϋποθέτει τὴν ἐξωτερικότητα τῆς Ψυχῆς ἐναντι τῶν περιεχομένων.

Και η σκέψη της Ψυχῆς τι προσπαθεί να κάνει;

Προσπαθεί να πάρει αυτά τα περιεχόμενα απέξω, αυτά που τα παίρνει από τον Νοῦ, και να τα κάνει δικά της, αλλά για να τα κάνει δικά της πρέπει να ανακαλύψει ποια είναι και με ποιον τρόπο συνδέονται. **Αυτό ακριβώς το πράγμα είναι ο χρόνος!**

...αντί για νοητική κίνηση, η κίνηση ενός μέρους της ψυχῆς, αντί για ταυτότητα, αμεταβλητότητα και παραμονή, ή μη παραμονή στο ίδιο,...

⇒ Βλέπετε, λοιπόν, εδώ πέρα πως αυτό εξηγεί το *ἐν στάσει* που είδαμε στον στίχο 45-46 και το *μένοντος τὸ μὴ μένον ἐν τῷ αὐτῷ*: στους στίχους 51-52.

Αποδεικνύει αυτό που έχει ειπωθεί προηγουμένως ότι η παραμονή δεν είναι απουσία κίνησης, δεν είναι στάση, είναι όμως **ἐπιστροφή στον ἑαυτό.**

ζωή = ενεργοποίηση

Εδώ τη ζωή θα την αντιληφθούμε ως ενεργοποίηση με τον τρόπο του φωτισμού που ειπώθηκε πριν. Η Ψυχή κάθε φορά φωτίζει ένα περιεχόμενο, το απομονώνει από τα άλλα για να το φωτίσει, σκεφτείτε πως είναι σα να εστιάζω έναν φωτογραφικό φακό σε κάτι, είναι σα να επιλέγω και να απομονώνω ένα πράγμα από τον περίγυρό του, άρα με κάποιον τρόπο το χωρίζω.

Η Ψυχή για να σκεφτεί, πρέπει να χωρίσει νοητικά περιεχόμενα, δεν μπορεί να τα σκεφτεί αλλιώς γι' αυτό τα κάνει μέρη. Ενώ ο τρόπος με τον οποίο υπάρχω στο εσωτερικό του Νοῦ δεν είναι ο τρόπος του μέρους, είναι ένας πολύ πιο πολύπλοκος τρόπος από ό,τι έχουμε δει. Η Ψυχή κάνει μέρη, κάνει κομμάτια, τα χωρίζει και με αυτόν τον τρόπο δημιουργεί τον αισθητό κόσμο.

Ποιο είναι το χαρακτηριστικό του αισθητοῦ κόσμου;

Πώς στον αισθητό κόσμο όλα τα αισθητά είναι χωριστά μεταξύ τους;

ζωή = ενεργοποίηση

στάση = παραμονή στό ἴδιο — ἐπιστροφή στόν ἑαυτό = αὐτονόηση

Η ζωή είναι η ενεργοποίηση ενώ η στάση σε τούτο το συγκεκριμένο πλαίσιο δηλώνει την παραμονή στο ίδιο ή την επιστροφή στον ἑαυτό. Αυτός είναι ένας τρόπος να μιλήσουμε για την αυτοαναφορικότητα της νόησης του ἑαυτοῦ, της **αὐτονόησης**.

Οπότε, ποια είναι τα χαρακτηριστικά της Ἐκεῖ ζωῆς, έχουμε πει ότι το Ἐκεῖ δηλώνει πάντα τον νοητό κόσμο;

Ἐκεῖ Ζωή = ἐσωτερική σύνδεση τῶν νοητῶν μεταξύ τους

ὀργανική ἐνότητα τοῦ ὅλου

Ἐδῶ Ζωή = ἀπο-σύνδεση τῶν περιεχομένων τοῦ Νοῦ

κατακερματισμός τῶν αἰσθητῶν

Ἡ Ἐκεῖ Ζωή:

Συνίσταται στην εσωτερική σύνδεση των νοητῶν μεταξύ τους. Ἡ σύνδεση αὐτή δεν εἶναι εσωτερική στον Νοῦ, εἶναι εσωτερική στο κάθε νοητό. Το κάθε νοητό φέρει εντός του τον τρόπο με τον οποίο συνδέεται με ὅλα τα ἄλλα.

Ἡ Ἐδῶ Ζωή:

Ὅταν ο Πλωτῖνος λέει πια Ἐδῶ Ζωή, ἐννοεῖ στο αἰσθητό σύμπαν ὡς ἔκφραση τῆς ζωῆς τῆς Ψυχῆς. Ἡ Ἐδῶ Ζωή συνιστᾶ ἀποσύνδεση τῶν περιεχομένων του Νοῦ. Εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς ἀποσύνδεσης που κάνει ἡ Ψυχὴ, ὅταν προσπαθεῖ να σκεφτεῖ τα περιεχόμενα του Νοῦ. Αὐτό ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τον κατακερματισμό τῶν αἰσθητῶν, ἐνῶ στον Νοῦ αὐτό συνιστᾶ τὴν ὀργανική ἐνότητα του ὅλου.

Ο χρόνος, λοιπόν, ὡς ὄντολογική πραγματικότητα καὶ ὄχι κοσμολογική, ἔχει μία κοσμολογική συνέχεια που εἶναι ὁ κατακερματισμός τῶν αἰσθητῶν. Ἐχουμε ἀπομακρυνθεῖ πολὺ ἀπὸ τις ἀρχικὲς θεωρίες που ξεκινήσαμε, τις θεωρίες τῶν ἄλλων οἱ ὁποῖες κατανοοῦν τον χρόνο ὡς κίνηση καὶ ἐν γένει ὡς διάστημα τῆς κίνησης, ὡς μέτρο τῆς κίνησης, κ.λ.π.

Βλέπουμε ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἄλλο πράγμα, εἶναι ὁ ὅρος, ἡ προϋπόθεση τοῦ κατακερματισμοῦ τῶν αἰσθητῶν, ὅπως ἡ αἰωνιότητα εἶναι ὁ λόγος τῆς ἐνότητας τῶν νοητῶν.

Τώρα το γεγονός ὅτι τα αἰσθητά εἶναι κατακερματισμένα, δε σημαίνει πως εἶναι ἀφημένα στην τύχη τους. Δε βρισκόμαστε στη νεότερη, εἴμαστε στην ἀρχαία σκέψη.

Ο Πλωτῖνος λέει ὅτι εἶδαμε τὴν ἀντίστιξη μεταξύ ταυτότητας, ὀργανικότητας καὶ παραμονῆς ἀφενός, καὶ μὴ παραμονῆς ἀφετέρου...

...ἀλλὰ το να ενεργεῖ πότε το ἓνα καὶ πότε το ἄλλο,...

⇒ αὐτή εἶναι ἡ Ἐδῶ Ζωή σε ἀντίθεση με τὴν Ἐκεῖ Ζωή

...αντί για το αδιάστατο και ενιαίο,...

⇒ Η ενέργεια εδώ, η ζωή ως ενεργοποίηση δηλώνει τον φωτισμό κάθε φορά ενός διαφορετικού αντικειμένου του νοητού, όταν λέει το να *ενεργεί πότε το ένα και πότε το άλλο*, εννοεί αυτό.

Η Ψυχή, νοώντας τον νοητό κόσμο, φωτίζει, ενεργοποιεί κάθε φορά ένα διαφορετικό περιεχόμενο.

αντί για το αδιάστατο και ενιαίο: που είναι η οργανική ένότητα του όλου, ακριβώς επειδή συνιστά οργανική ένότητα είναι χωρίς διαστάσεις, δεν εκτείνεται στο άπειρο, είναι απολύτως ενιαίο.

Στην Έδω Ζωή έχουμε *ένα είδωλο της ένότητας*, αυτό που είναι ενιαίο στη συνέχειά του.

Είναι ενιαίος ο αίσθητός κόσμος γιατί η Ψυχή τον κρατά σε ένότητα, τον ενοποιεί, αλλά πρόκειται για μία ένότητα που είναι ένα συνεχές προχώρημα στο μέλλον.

Είναι η ένότητα του συνόλου, αυτό που έχουμε πει ότι δεν είναι ο Νοῦς.

Είναι μία ένότητα που έχει αντικείμενα που δεν τελειώνουν, μία ένότητα που πηγαινει από το α στο β στο γ στο δ, κ.λ.π., όχι η ένότητα που έχουμε στην Έκει Ζωή, εάν θέλετε, η ένότητα του κύκλου.

■ Ο Πλωτίνος συνηθίζει τον Νοῦ να τον παρουσιάζει ως κύκλο όπου τα νοητά είναι οι ακτίνες που όλες τείνουν προς το κέντρο του κύκλου, το κέντρο του κύκλου είναι το Έν:

Εικόνα 1

Ο Νοῦς ως κύκλος και τα νοητά ως οι ακτίνες του.

Ο αίσθητός κόσμος προφανώς δεν μπορεί να παρασταθεί ως κύκλος, μπορούμε να τον παραστήσουμε όπως παραστήσαμε τον χρόνο.

Είναι μία άπειρη ευθεία:

■ Υπάρχει ένότητα, η ευθεία είναι ένα ενιαίο πράγμα, αλλά δε σταματάει. Το στοιχείο του Πλωτίνου είναι ότι στο επίπεδο της Ψυχῆς σταματάει, ότι η Ψυχή μπορεί να επιστρέψει στον εαυτό της, κάνοντας διαλεκτική βέβαια, αλλά όχι ο αίσθητός κόσμος.

Ο αισθητός κόσμος είναι ένότητα στον βαθμό όπου αποτελεί συνέχεια, όπου το ένα πράγμα ακολουθείται από ένα άλλο, ενώ η συνέχεια, η ένότητα του Νοῦ είναι μία άλλου τύπου συνέχεια, είναι ότι όλα τα περιεχόμενα του Νοῦ τείνουν προς το ίδιο κέντρο· είναι σαν ακτίνες που τείνουν ή βγαίνουν από το ίδιο κέντρο.

...ένα είδωλο της ένότητας – αυτό που είναι ενιαίο στη συνέχειά του – αντί για κάτι ήδη ἄπειρο και ολοκληρωμένο, κάτι που τείνει προς το ἄπειρο με τη διαρκή ακολουθία,...

⇒ εδώ προτείνει δύο διαφορετικές έννοιες του ἄπειρου

Γενικώς, έχει ειπωθεί ξανά, η έννοια του ἄπειρου στην αρχαία σκέψη είναι αρνητική. Στον Πλωτῖνο βρίσκουμε για πρώτη φορά σαφώς μία θετική έννοια του ἄπειρου. Αυτό το ονομάσαμε **ποιοτικό ἄπειρο** όταν μιλήσαμε για τον Νοῦ. Υπάρχει μία έννοια του ἄπειρου που αναφέρεται στο Ἔν και δηλώνει την ἄπειρη δύναμη του Ἐνός, το γεγονός ότι δεν έχει κάτι να το περιορίζει.

Επίσης, είδαμε και στον Νοῦ ότι υπάρχει μία έννοια ἄπειρου. Από τη μια είναι ο Νοῦς πλήρως αυτόνομος, ταυτόχρονα είναι το σύνολο των ὄντων, η οὐσία στην ολότητά της και ἄρα δεν έχει κάτι ἔξω από αυτόν.

Ἄρα, δεν περιορίζεται από κάτι ο Νοῦς, οπότε πάλι υπάρχει η έννοια της ἀπειρίας που βρίσκουμε στο Ἔν, ἄλλα κυρίως η ἀπειρία του Νοῦ είναι αυτού του είδους η ποιοτική ἀπειρία, η ἄπειρη διαφοροποίηση του Νοῦ στο εσωτερικό του.

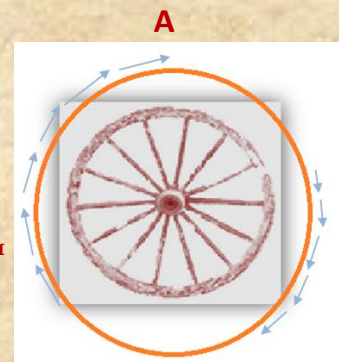
Εδώ ο Πλωτῖνος μάς λέει ότι υπάρχει μία ἄλλη έννοια ἄπειρου που έχει να κάνει με το λεγόμενο **μαθηματικό ἄπειρο**, αυτό που δε σταματάει ποτέ, το ἄπειρο της ευθείας. Αυτό είναι το κακό ἄπειρο για τους αρχαίους, το ἄπειρο που δεν μπορούμε να το σκεφτούμε, είναι το ἀδιεξήγητον, αυτό που δεν μπορείς να το περπατήσεις ἔως το τέλος, που δεν μπορείς να πας στο τέλος του.

Οπότε εἴν η αἰωνιότητα εἴναι αυτού του τύπου το ἄπειρο, ἄνα μη φαῦλο ἄπειρο που ξεκινά από ἄνα σημεῖο (σημεῖο Α ἔπάνω στην περιφέρεια του κύκλου) και επιστρέφει στο ἴδιο και ὄλη η ποιοτική διαφοροποίηση του ἄπειρου περιέχεται στο εσωτερικό του,

ο χρόνος εἴναι ἄνα ἄπειρο τέτοιου τύπου που δε σταματάει ποτέ, ἄνα ἄπειρο που τείνει προς το μέλλον!

Εἴκονα 2
Πλήρης περιφορά
ἀπό το σημεῖο Α
ἔως το σημεῖο Α.

Επαναλαμβάνουμε στον κύκλο ὄτι η ἀπειρία του Νοῦ εἴναι μία ἀπειρία που δηλώνει την απουσία εἴσωτερικού ὀρίου. Το ὀριο του Νοῦ εἴναι εἴσωτερικό, εἴναι ο ἴδιος του ο ἔαυτός, ἄρα δεν ἔχει κάτι ἀπέξω για να τον περιορίζει, και δηλώνει τη διαρκή ἐπιστροφή του Νοῦ στον ἔαυτό του.

- ✿ Το άπειρο αυτό της ευθείας στο επίπεδο του χρόνου, στο επίπεδο της Ψυχής είναι ένα άπειρο άδιεξήγητον, ένα άπειρο που τείνει διαρκώς προς το μέλλον σε σχέση με το πώς εμφανίζεται στον αισθητό κόσμο.

Επαναλαμβάνουμε ότι στον Πλωτίνου υπάρχει η θέση πως η Ψυχή μπορεί να επιστρέψει στον Νοῦ, δεν είναι καταδικασμένη να υφίσταται πάντα σ' αυτό το άπειρο είτε δεν είναι πλήρως καταδικασμένη, αλλά δεν είναι τόσο εύκολα τα πράγματα.

...και αντί για κάτι ὅλο μαζί, ένα σύνολο που γίνεται μέρος προς μέρος και πάντα στο μέλλον».

- ✿ Ξαναβρίσκουμε, λοιπόν, την αρχική αντίστιξη.

Η διαφορά μεταξύ Ψυχής και Νοῦ είναι ότι στην Ψυχή έχουμε μέρη, τα νοητά περιεχόμενα στο επίπεδο της Ψυχής είναι μέρη, άρα είναι αποκομμένα το ένα από το άλλο. Η Ψυχή πρέπει να ανακαλύψει τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται.

Στο επίπεδο του Νοῦ δεν είναι μέρη. Ο Νοῦς δεν είναι ένα σύνολο μερῶν παρόλο που υπάρχουν σημεία στις πραγματείες του Πλωτίνου στα οποία ο ίδιος λέει ότι η σχέση των νοητῶν προς τον Νοῦ είναι σχέσεις μερῶν προς ὅλων και ειδῶν προς γένος. Ταυτόχρονα, ο Πλωτίνος αρνείται, αυτό είναι μία σχέση τηρουμένων των αναλογιών, ότι μπορεί ο Νοῦς να εννοηθεί ως σύνθεση μερῶν, γιατί δεν έχει μέρη.

Και αυτό επειδή δεν είναι μέρη, ακριβώς γιατί το κάθε ένα, όπως είπαμε, αναλυτικά κατά μία έννοια στον ορισμό του περιλαμβάνει όλα τα άλλα ή προϋποθέτει όλα τα άλλα.

- ✿ **Η βασική αντίθεση, η βασική αντίστιξη μεταξύ αιωνιότητας και χρόνου είναι ότι η αιωνιότητα είναι σύστημα, αυτό που είδαμε τις προηγούμενες φορές, ενώ ο χρόνος είναι χωρισμένος σε μέρη, είναι σύνολο.**

[Αυτό το] *σύνολο που γίνεται μέρος προς μέρος και πάντα στο μέλλον».*

⇒ Τι σημαίνει γίνεται;

Η προσπάθεια της Ψυχής, όπως έχει ειπωθεί πριν, να αποκαταστήσει στη σκέψη της κάθε φορά τις σχέσεις μεταξύ των νοητῶν.

Υπενθύμιση του παραδείγματος του επιστήμονα που μαθαίνει σιγά-σιγά το σύνολο της επιστήμης.

Ενώ η επιστήμη είναι πάντα ταυτόσημη με τον εαυτό της, είναι πάντα ολόκληρη μέσα στον εαυτό της, ο επιστήμονας πρέπει να την κόψει κομματάκια για να τη μάθει κομμάτι-κομμάτι, γιατί δεν μπορεί να τη γνωρίσει ὅλη μαζί.

«Διότι, με αυτόν τον τρόπο θα μιμηθεί εκείνο που είναι ήδη ολοκληρωμένο,...

⇒ Θα μιμηθεί με αυτήν την έννοια:

Ο επιστήμονας κατά μία έννοια όταν ολοκληρώσει τη διαδικασία γνώσης της επιστήμης του, έχει γίνει αυτή η Επιστήμη, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι, για παράδειγμα, στον Νοῦ του αστροφυσικού βρίσκεται το σύνολο της αστροφυσικής.

Αυτού του τύπου τη μίμηση έχει ο Πλωτῖνος στο μυαλό του. Αυτού του τύπου η μίμηση δηλώνει ακριβώς ότι η Ψυχή προχωρώντας μέρος προς μέρος προς μέρος, κ.ο.κ. κάποια στιγμή καταφέρνει να αποκτήσει αυτό το μέρος ὅλο μαζί μέσα στον ἑαυτό της.

...θα μιμηθεί εκείνο που είναι ἤδη ολοκληρωμένο ὅλο μαζί και ἄπειρο:...

⇒ η έννοια του ἤδη ολοκληρωμένου:

Βλέπουμε πάλι τη χρήση του ἤδη. Ακριβώς για να αποφύγουμε τη χρονικότητα που εμπεριέχεται στη γλώσσα, πρέπει να πούμε αυτό που είναι ἤδη ολοκληρωμένο από πριν, δηλαδή δεν έχει ολοκληρωθεί μέσα από μία διαδικασία ολοκλήρωσης, αλλά είναι ἐξ ἀρχῆς ολοκληρωμένο.

Αυτό είναι *ὅλο μαζί και ἄπειρο*, το ἄπειρο, λοιπόν, ως αυτό που είναι πάντα ολόκληρο στον ἑαυτό του, όχι το ἄπειρο με την έννοια της ευθείας που είδαμε πριν, αλλά το ἄπειρο ως ἤδη ολοκληρωμένο στον ἑαυτό του.

...αν επιδιώξει με το να αποκτά διαρκώς, να βρεθεί μέσα στο Εἶναι. Ἐτσι θα μιμηθεί το Εἶναι εκείνου».

Οπότε καταλήγουμε.

Η ἐνότητα του Νοῦ είναι συγχρονικότητα, η ἐνότητα στο επίπεδο της Ψυχῆς είναι συνέχεια, όχι συγχρονικότητα, είναι συνεχῆς μετάβαση από το ένα περιεχόμενο στο ἄλλο, δεν είναι ὅλα μαζί παρόντα.

Η ἐνότητα του Νοῦ είναι η ἐνότητα του συστηματικῆς ὅλου, η ἐνότητα της Ψυχῆς είναι η ἐνότητα ενός ὅλου που αποτελείται από μέρη, δεν είναι ενός συστήματος, δεν είναι συστηματικὴ οργανικότητα.

Η αὐτονόηση του Νοῦ είναι η ἐπιστροφή στον ἑαυτό του, ἕνα εἶδος επαναφοράς στο ἴδιο, είναι σα να κάνει ο Νοῦς μία περιήγηση στον ἑαυτό του και επιστρέφει στον ἑαυτό του, όταν νοεῖ τον ἑαυτό του.

Η νόηση της Ψυχῆς δεν είναι αυτονόηση, είναι νόηση ενός πράγματος που είναι άλλο από αυτή, που είναι ο Νοῦς και αυτή η νόηση συνίσταται στην προσπάθεια μετάβασης από το μέρος στο ὅλον.

Αυτή η μετάβαση δεν μπορεί παρά να είναι σταδιακή, διαδοχική, δεν μπορεί να είναι άμεση, αυτόματη.

Η ἐπιστροφή της Ψυχῆς, λοιπόν, δεν είναι ἐπιστροφή στον ἑαυτό της. Δεν είναι επαναφορά στο ίδιο ὅπως είναι ο Νοῦς, αλλά είναι μία προσπάθεια νόησης του ἑαυτοῦ της διαμεσολαβημένη ὅμως από τον Νοῦ, δηλαδή νοώντας τον Νοῦ να κατανοήσει τι είναι η ίδια.

Ο Νοῦς προσπαθεῖ να νοήσει τον ἑαυτό του και για να το κάνει αυτό νοεῖ τον ἑαυτό του –έχουμε αυτόν τον κύκλο. Η Ψυχή προσπαθεῖ να νοήσει τον ἑαυτό της και για να το κάνει αυτό πρέπει να περάσει από τη νόηση του ἄλλου, του Νοῦ δηλαδή.

Ἔτσι εξηγεί ο Πλωτῖνος ετυμολογικά τον ὄρο *διάνοια* που αποδίδει κατ' αυτόν τη σκέψη της Ψυχῆς η οποία νοεῖ τον ἑαυτό της μέσω του Νοῦ, ενώ στον Νοῦ ἔχουμε *νόηση*.

διάνοια νόηση

«Ἔτσι θα μιμηθεῖ το εἶναι εκείνου».

Βλέπετε, λοιπόν, πάλι και πρέπει να επιμείνουμε σ' αυτό, ὅτι μιλάμε για δύο εἶδη κίνησης, και ὅτι δεν πρέπει να αφήσουμε τη χρήση του ὄρου *ἐν στάσει*, που εἶδαμε πριν, να μᾶς οδηγήσει στο λανθασμένο συμπέρασμα ὅτι η αἰωνιότητα και η ζωή του Νοῦ είναι στάση, ενώ η ζωή της Ψυχῆς είναι κίνηση.

Ἔχουμε δύο διαφορετικά εἶδη κινήσεων.

Εάν δεν είχαμε δύο διαφορετικά εἶδη κινήσεων, ποιο θα ἦταν το πρόβλημα;

Ο Πλωτῖνος ἔχει ξεκινήσει την πραγματεία λέγοντας ὅτι ο ἴδιος θεωρεῖ ὅτι ο Πλάτωνας ἔχει δίκιο που λέει ὅτι ο χρόνος είναι η κινητὴ εἰκόνα της αἰωνιότητας. Αυτό, ἄλλωστε, θέλει να δείξει. Θα ἦταν εξαιρετικά παράδοξο να ἔλεγε ὅτι η κίνηση είναι εἰκόνα της στάσης.

Με ποιον τρόπο θα ἦταν η κίνηση η εἰκόνα της στάσης, το αντίθετο, δηλαδή;

Μιλώντας για εἰκόνας ο Πλάτωνας λέει ὅτι το επιμέρους ὄραϊον είναι εἰκόνα του ὄραϊου εν γένει, δε λέει ὅτι το ἀσχημο είναι η εἰκόνα του ὄραϊου. Δεν είναι το αντίθετο η εἰκόνα.

Η εἰκόνα δηλώνει διαβάθμιση, δε δηλώνει ἀντίθεση!

Οπότε, τι θα έλεγε ο Πλωτίνος ότι η κίνηση είναι εικόνα της στάσης; Πώς θα μπορούσαμε να φανταστούμε κάτι τέτοιο; Το μή ὄν είναι εικόνα του ὄντος; Με ποιον τρόπο θα το σκεφτόμαστε αυτό; Η διαφορά είναι η εικόνα της ταυτότητας;

Όχι!

Αρα, για να έχουμε μία σχέση εξεικόνισης, αντανάκλασης, έκφρασης όπως προτιμά ο Πλωτίνος να μιλάει παρά για μίμηση, τότε πρέπει να έχουμε το ίδιο πράγμα, αλλά σε διαφορετικό επίπεδο, σε άλλο όντολογικό επίπεδο.

Αρα, έχουμε κίνηση – κίνηση, όπως μπορούμε να έχουμε και στάση και στάση.

Και στα δύο επίπεδα έχουμε όλα τα γένη του ὄντος, και στάση έχουμε και κίνηση έχουμε, αλλά επειδή είπαμε πως η αιωνιότητα όπως και ο χρόνος είναι είδη ζωής, τρόποι με τους οποίους το κάθε επίπεδο κατανοεί τον εαυτό του, θέτει τον εαυτό του, παράγει τον εαυτό του και κατανοεί τον εαυτό του, τότε η πιο πρόσφορη έννοια για να καταλάβουμε από τη μία την αιωνιότητα, και από την άλλη τον χρόνο είναι η κίνηση και όχι η στάση.

Οπότε, το **έν στάσει** που είδαμε πριν από λίγο δηλώνει την επιστροφή στον εαυτό, την μη έξοδο από τον εαυτό και όχι την απουσία κίνησης. Ας θυμηθούμε ότι έχει ήδη ειπωθεί πως δεν υπάρχει για τον Πλωτίνο επίπεδο κάτω από το Ἐν που να χαρακτηρίζεται από απουσία κίνησης.

Η κίνηση είναι απούσα μόνο από το Ἐν, αλλά υπάρχει πλήρως μέσα στο νοητό. Η κίνηση είναι η βασικότερη έννοια, αυτή μαζί με την έτερότητα, που εξηγούν την ίδια την εμφάνιση και την αυτοπαραγωγή του Νοῦ.

Οι βασικές έννοιες, το δίπολο που μάς εξηγεί τι είναι ο Νοῦς έχει από τη μία την έτερότητα και από την άλλη την κίνηση.

Τώρα πάμε, λοιπόν, στην κατακλείδα που είναι από τον στίχο 59 έως τον στίχο 62:

«Και πρέπει να μη θεωρήσουμε τον χρόνο έξω από την Ψυχή, όπως ούτε Ἐκεῖ η αιωνιότητα είναι έξω από το ὄν. Ούτε πάλι ως επακόλουθο, ως κάτι μεταγενέστερο, όπως ούτε και Ἐκεῖ, αλλά ως κάτι που εμφανίζεται, ενυπάρχει και συνοπάρχει με αυτήν, όπως Ἐκεῖ η αιωνιότητα».

Εδώ έχουμε μία επεξήγηση τού πώς θα πρέπει να εννοήσουμε αυτό που έχει πει ο Πλωτίνος νωρίτερα ότι όπως η αιωνιότητα είναι η ζωή του Νοῦ έτσι και ο χρόνος είναι η ζωή της Ψυχῆς.

Ο χρόνος δεν είναι κάτι διαφορετικό από την Ψυχή, όπως η αιωνιότητα δεν είναι κάτι διαφορετικό από το ὄν, δεν είναι επακόλουθο, δεν είναι προϊόν της Ψυχῆς, όπως και η αιωνιότητα δεν είναι προϊόν του Νοῦ. Γι' αυτό και ο Πλωτίνος λέει ότι δεν είναι κάτι μεταγενέστερο, αλλά είναι κάτι σύμφυτο με τον Νοῦ και την Ψυχή. Δηλαδή, κοιτώντας τον Νοῦ, μπορούμε να προσλάβουμε την οὐσία του ως νόηση, μπορούμε να προσλάβουμε την οὐσία του ως ὄν, μπορούμε να προσλάβουμε την οὐσία του ως αιωνιότητα.

Έχω αναφέρει ότι όταν ο Πλωτίνος περιγράφει τα τρία στάδια ανασυγκρότησης του Νοῦ, έχουμε το ὄν, τη ζωή και τη νόηση, τον κατεξοχὴν Νοῦ. Μπορούμε να σκεφτούμε τη ζωή, αυτήν την παραγωγική κίνηση που παράγει τον Νοῦ, μπορούμε να τη σκεφτούμε ως αιωνιότητα. Δεν μπορούμε όμως να σκεφτούμε ως αιωνιότητα τη νόηση, εφόσον η νόηση είναι συγχρονική με τον Νοῦ.

Μπορούμε να σκεφτούμε τον Νοῦ ως νόηση, ως οὐσία, ως κίνηση, ως ζωή, ως αιωνιότητα.

Με τον ίδιο τρόπο μπορούμε να σκεφτούμε την Ψυχή ως διάνοια, ως διαδοχικότητα, ως χρόνο. Είναι ένας από τους τρόπους με τους οποίους το σύνολο της οὐσίας της Ψυχῆς μπορεί να νοηθεί.

Οπότε προχωράμε τώρα στο κεφάλαιο 12:

«Απὸ αὐτὸ πρέπει να εννοήσουμε επίσης ὅτι ὁ χρόνος εἶναι τὸ ἐξῆς πράγμα: τὸ μάκραιμα αὐτοῦ τοῦ τρόπου ζωῆς, τὸ ὁποῖο προχωρεῖ με ὁμαλές καὶ ὁμοιόμορφες μεταβολές που γίνονται ἀθόρυβα, με συνέχεια στὴν ἐνέργειά του».

Το *ὁμαλό* και το *ἀθόρυβο* ἐδῶ υποδεικνύει προφανῶς τὸ γεγονός ὅτι ὁ χρόνος δε γίνεται ἔντονα αντιληπτός. Ὁ τρόπος με τὸν ὁποῖο μετράμε τὸν χρόνο εἶναι ὁμαλός, δηλαδή δεν ἔχει διαφοροποιήσεις τοῦ τύπου τὴν ἑκὼς μιὰ φορά να περνᾶ πιο γρήγορα, τὴν ἄλλη πιο αργά· αὐτὸ ἔχει να κάνει μόνο με τὴν υποκειμενικὴ ἀντίληψη τοῦ χρόνου, γιὰ παράδειγμα, ὅταν εἴμαστε ἀρρωστοί, ὅταν εἴμαστε καλὰ –αὐτὸ που περιγράφει ὁ Thomas Mann στὸ *Μαγικὸ Βουνό*.

Λοιπὸν, ὁ χρόνος εἶναι αὐτό: _____

Εδῶ μᾶς περιγράφει αὐτὸ που εἶδαμε πρὶν στὴν ευθεία. Εἶναι μιὰ διαρκῆς μετάβαση, ἀλλὰ μιὰ ὁμαλὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ ἓνα περιεχόμενο στὸ ἄλλο.

«Ἄν τῶρα ἀντιστρέψαμε με τὴ σκέψη μας τὴ δύναμη αὐτή...»

⇒ Αὐτὸ εἶναι κάτι που τὸ βρίσκουμε ἀρκετὰ συχνά στὸν Πλωτῖνο, ὅταν ὁ ἴδιος φθάνει σε κάτι τὸ ὁποῖο εἶναι δύσκολο να τὸ πει, που εἶναι κάπως στα ὅρια τῆς γλώσσας, καὶ τὸ εἶδαμε καὶ πρὶν τὸ ὅτι εἴμαστε σε μιὰ ὁριακὴ κατάσταση στὴ γλώσσα γιὰ να μιλήσουμε εἴτε γιὰ τὴν ἀιωνιότητα εἴτε γιὰ τὸν χρόνο. Γιὰ τὴν ἀιωνιότητα θέλουμε να ἀναιρέσουμε τὸν χρόνο πλήρως, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ γλώσσα εἶναι χρονικὴ, δεν μπορούμε να τὸ κάνουμε αὐτό, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν χρόνο ἐδῶ πέρα θα πρέπει με κάποιον τρόπο να ἀναιρέσουμε τὴ χρονικότητα, γιὰτί καὶ ὁ ἴδιος χρόνος, ὅπως εἶδαμε, εἶναι ἀχρονός. Ἐμεῖς βρισκόμαστε μέσα στὸν χρόνο, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ χρόνος δεν εἶναι χρονικός, ὁ χρόνος εἶναι αἰώνιος, με τὸν τρόπο που εἶναι αἰώνια ἡ Ψυχή.

Ὁ χρόνος ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτὸ του εἶναι ἀχρονός! Ὁ χρόνος δεν ὑπόκειται στὸν χρόνο. Ὁ χρόνος εἶναι μέτρο, εἶναι αὐτὸς που μετράει, δε μετριέται ἀπὸ κάτι. Ὁπότε ὁ χρόνος ὡς μέτρο δεν μετριέται ἀπὸ κάτι ἄλλο. Ὁ χρόνος ὁ ἴδιος δεν εἶναι ἔγχρονος.

Πολλές φορές όταν ο Πλωτίνος φθάνει σε ένα οριακό σημείο συζήτησης και αυτό συμβαίνει με την ύλη, και εδώ με τον χρόνο, και με το Έν, προτείνει ένα νοητικό πείραμα.

Ας σκεφτούμε ότι η Ψυχή παύει να λειτουργεί με αυτόν τον τρόπο, παύει να απομακρύνεται από το νοητό και να προσπαθεί να φτιάξει, να παραγάγει κάτι άλλο και αυτή είδαμε πως είναι η τάση που έχει, η τάση ανεξαρτητοποίησης των νοητών και επιστρέφει με κάποιον τρόπο σπίτι της, επιστρέφει στον Νοῦ.

Αρα, η Ψυχή παύει να είναι αυτό που είναι, τότε τι θα γινότανε, ρωτάει ο Πλωτίνος;

Θα σταματούσε ο χρόνος!

«Αν τώρα αντιστρέψαμε με τη σκέψη μας τη δύναμη αυτή και σταματούσαμε τούτον τον τρόπο ζωής – τον οποίο τώρα τον έχει ασταμάτητα και χωρίς ποτέ να τελειώνει,...

⇒ *χωρίς ποτέ να τελειώνει:* αυτό που είπαμε πριν ότι ο χρόνος είναι αιώσιος, ότι ο χρόνος ο ίδιος δεν τελειώνει ποτέ. Τελειώνει ο δικός μας χρόνος, ο χρόνος που αναλογεί στον καθένα από εμάς. Ο χρόνος εν γένει δεν τελειώνει, και δεν τελειώνει όσο υπάρχει το αίτιό του που είναι η Ψυχή

...αφού αποτελεί ενέργεια μιας ψυχής που υπάρχει πάντοτε, στραμμένη όχι στον έαυτό της ούτε μέσα της, αλλά στη δημιουργία και στη γένεση – αν λοιπόν υποθέταμε πως δεν ενεργεί πια, αλλά έχει σταματήσει την ενέργεια τούτη και έχει μεταστραφεί και το εδώ μέρος της Ψυχής προς τα Έκεί και την αιώσιότητα και πως παραμένει σε ησυχία, τι θα υπήρχε πια εκτός από αιώσιότητα;».

Αν η Ψυχή επέστρεφε στον έαυτό της, θα έπαυε να υπάρχει ο χρόνος γιατί θα έπαυε να υπάρχει η Ψυχή. Όταν ο Πλωτίνος ρωτάει: τι θα υπήρχε πια εκτός από αιώσιότητα, δεν εννοεί εδώ ότι απλώς θα είχαμε άρση του χρόνου, εάν η Ψυχή επέστρεφε, γινόταν Νοῦς με κάποιον τρόπο.

Ο στόχος της Ψυχής είναι να γίνει Νοῦς. Η Ψυχή είναι νοητικό επίπεδο, νοητική βαθμίδα και προσπαθεί να γνωρίσει τον Νοῦ, ο στόχος της είναι να γίνει Νοῦς, αλλά να παύσει να είναι Ψυχή. Αν όμως παύσει να είναι Ψυχή, τότε παύει να είναι χρόνος.

Αν κάνουμε λοιπόν αυτό το νοητικό πείραμα και σκεφτούμε τι θα γινόταν αν η Ψυχή επέστρεφε πραγματικά στον Νοῦ, τότε δε θα είχαμε χρόνο.

Γιατί όμως δε θα είχαμε χρόνο; Γιατί δε θα είχαμε Ψυχή.

«Και τι θα σήμαινε 'το ένα και το άλλο' όταν όλα θα παρέμεναν σε μία ένότητα; Και τι θα ήταν πια το 'πριν'; Και τι το 'μετά'; Και πού αλλού θα μπορούσε πια να στρέψει η Ψυχή το βλέμμα της, παρά σε αυτό μέσα στο οποίο βρίσκεται; Ή μάλλον ούτε σε τούτο αφού για να στραφεί προς αυτό θα έπρεπε πρώτα να έχει απομακρυνθεί. Όμως ούτε η ίδια η ουράνια σφαίρα θα υπήρχε, καθόσον ο χρόνος δεν υπάρχει πρωταρχικά διότι και τούτη υπάρχει και κινείται μέσα στον χρόνο».

⇒ Ο χρόνος, εννοεί του σύμπαντος, δεν υπάρχει πρωταρχικά. Το σύμπαν είναι παράγωγο της Ψυχής, ο χρόνος του σύμπαντος είναι παράγωγο της Ψυχής. Αν η Ψυχή επέστρεφε πλήρως στην πηγή της, πράγμα που είναι αδύνατο, όπως δεν είναι δυνατόν ο Νους να επιστρέψει στο Εν, αν θα μπορούσε, η Ψυχή θα το είχε κάνει.

Αυτό την ενδιαφέρει την Ψυχή να κάνει, αλλά δεν μπορεί να γίνει αυτό το πράγμα, γι' αυτόν τον λόγο άλλωστε ο κόσμος υπάρχει αιώνια.

Μπορεί ο κόσμος να είναι χρονικός, μπορεί το σύμπαν να είναι χρονικό αλλά ταυτόχρονα είναι αιώνιο. Δεν υπόκειται σε καταστροφή, εφόσον δεν έχει υποστεί ποτέ γένεση. Η γένεσή του είναι μία γένεση αχρονική, είναι γένεση η οποία δε γίνεται στον χώρο και στον χρόνο. Συνιστά τον χρόνο αλλά δεν γίνεται εντός ενός προϋπάρχοντος χώρου και χρόνου.

*«Και αν σταματήσει, θα μετρήσουμε το πόσο σταμάτησε με την ενέργεια εκείνης, μια και η Ψυχή βρίσκεται έξω από την αιωνιότητα. Αν λοιπόν, όταν εκείνη απομακρυνθεί και επιστρέψει στην ένότητα, ο χρόνος εξαφανίζεται, καθίσταται φανερό ότι είναι η αρχή τούτης της κίνησης προς αυτά και τούτος ο τρόπος ζωής που γεννά τον χρόνο. Γι' αυτό και λέγεται ότι έγινε μαζί με το εδώ σύμπαν επειδή η Ψυχή τον γέννησε μαζί με το εδώ σύμπαν **τον χρόνο**. Διότι είναι με αυτό του είδους την ενέργεια που έγινε και το εδώ σύμπαν. Και τούτη είναι ο χρόνος, ενώ ο κόσμος είναι μέσα στον χρόνο».*

Ο Πλωτίνος επαναλαμβάνει αυτό που είδαμε την προηγούμενη φορά και αυτό θεωρώ το πιο ενδιαφέρον μέσα σ' αυτό το νοητικό πείραμα: η διάκριση χρονικού και έγχρονου.

Η Ψυχή είναι χρονική με την έννοια ότι συνιστά τον χρόνο, δεν είναι έγχρονη, δε βρίσκεται μέσα στον χρόνο, το σύμπαν βρίσκεται μέσα στον χρόνο, υπόκειται στον χρόνο. Η Ψυχή είναι η ίδια χρόνος.

■ Εδώ έχουμε όμως και ένα πρόβλημα, όταν λέει ότι *η Ψυχή γέννησε [τον χρόνο] μαζί με το εδώ σύμπαν*, φαίνεται να υπάρχει χρονικά προτεραιότητα της Ψυχής απέναντι στον αισθητό κόσμο. Υπάρχει πρώτα η Ψυχή και μετά η Ψυχή γεννάει τον χρόνο μαζί με το σύμπαν.

Πριν όμως ο Πλωτίνος μάς έχει πει ότι ο χρόνος είναι η ίδια η φύση της Ψυχής, όχι ότι η Ψυχή υφίσταται ως Ψυχή και μετά παράγει τον χρόνο και παράγοντας τον χρόνο παράγει και τον αισθητό κόσμο. Αυτά είναι τα διάφορα προβλήματα που έχουμε στον Πλωτίνιο.

■ Σε γενικές γραμμές νομίζω ότι ο Πλωτίνος επιθυμεί να υποστηρίξει ότι η Ψυχή γίνεται Ψυχή τη στιγμή που παράγει τον αισθητό κόσμο.

Η Ψυχή δεν υπάρχει ως Ψυχή άσχετα από τη δημιουργία του αισθητού κόσμου. Παράγει τον έαυτό της ως Ψυχή και την ώρα που παράγει τον έαυτό της ως Ψυχή, δηλαδή ως χρόνο, παράγει και τον αισθητό κόσμο. Αλλιώς, δεν υπάρχει κάποια διαφορά ανάμεσα στην Ψυχή και στον Νοῦ.

Η Ψυχή είναι η ίδια η μετάβαση από την έσωτερικότητα του Νοῦ στην έξωτερικότητα του αισθητού κόσμου, αλλιώς αίρεται αυτό το πράγμα.

Λογικά, λοιπόν, θα έπρεπε να έχουμε ταυτοχρονία. Η ίδια η αὐτοσυγκρότηση της Ψυχῆς επιφέρει ως αποτέλεσμα τον χρόνο και το αισθητό σύμπαν ἢ μάλλον μόνο το αισθητό σύμπαν, γιατί ο χρόνος είναι ο ίδιος ο χρόνος με τον οποίο συγκροτείται η Ψυχή. Εάν δεν υπήρχε ο χρόνος, δε θα υπήρχε κάποια διαφορά ανάμεσα στον Νοῦ και στην Ψυχή, θα ήταν το ίδιο πράγμα.

Προκύπτει εδώ ένα ζήτημα. Από την άλλη, θεωρώ ότι ο τρόπος με τον οποίο ο Πλωτῖνος το λέει εδώ έχει να κάνει με τη διήγηση. Υφίστανται πάντως ως πρόβλημα με τον τρόπο και τον χρόνο της διήγησης.

Είναι όμως πρόβλημα γιατί υπάρχουν μελετητές που θεωρούν πως η Ψυχή σκέτη είναι χρονική και ότι ο χρόνος υφίσταται στο επίπεδο της Ψυχῆς του κόσμου και ότι η Ψυχή ως Ψυχή παράγει την Ψυχή του κόσμου μαζί με τον χρόνο και το σύμπαν.

Εγώ δεν ακολουθώ αυτήν την ανάγνωση, νομίζω ότι εάν θεωρήσουμε ότι η Ψυχή η ίδια δεν είναι χρονική, τότε δεν έχει καμία διαφορά με τον Νοῦ. Έτσι και αλλιώς, έχω ήδη αναφέρει πως θεωρώ ότι δεν υπάρχει αυτό που λένε πολλοί μελετητές υποστατική Ψυχή, δηλαδή η Ψυχή ως Ψυχή σκέτη. Κατά τη γνώμη μου στον Πλωτῖνο υπάρχουν μόνο ατομικές ψυχές. Όταν ο Πλωτῖνος μιλάει για την Ψυχή εν γένει θεωρεί το γεγονός της διαφοράς της Ψυχῆς από τον Νοῦ, αλλιώς νομίζω ότι δε θα έβγαине νόημα, δε θα είχαμε καμία διαφορά μεταξύ Ψυχῆς και Νοῦ.

Εάν δεν είναι πρωταρχική φύση της Ψυχῆς ο χρόνος, τότε δεν έχουμε διαφορά μεταξύ της Ψυχῆς και του Νοῦ, τότε έχουμε μόνο νοῦ.

➡ Οπότε, για να έχουμε διαφορά, πρέπει η Ψυχή να είναι πρωταρχικά χρόνος, να μην είναι ο χρόνος ένα παρεπόμενο της Ψυχῆς, κάτι που το παράγει παράγοντας ως φύση, ως δευτερογενής ενέργεια τον αισθητό κόσμο.

Θυμάστε το σχήμα των δύο ενεργειῶν που είχαμε κάνει στην εισαγωγή. Ο Πλωτῖνος για να εξηγήσει την αιτιότητα, τη σχέση μεταξύ αιτίου και αιτιατού χρησιμοποιεί μία θεωρία που εμείς την έχουμε ονομάσει **Θεωρία των Δύο Ενεργειῶν ἢ της Διπλῆς Ενεργείας**.

Ο Πλωτῖνος λέει ότι σε κάθε πράγμα που παράγει υπάρχει μία εσωτερική ενέργεια που είναι σύμφυτη με τον έαυτό του και μία ενέργεια που πάει προς τα έξω.

Ας πούμε, η φωτιά παράγει θερμότητα. Ποια είναι η πρωταρχική ενέργεια της φωτιάς; Το ίδιο το γεγονός της φωτιάς, της καύσης. Η ίδια η καύση δεν είναι θερμότητα, είναι καύση, μία χημική αντίδραση.

Αλλά, η δευτερογενής ενέργεια αυτής της πρωτογενούς αντίδρασης είναι η θερμότητα που βγαίνει προς τα έξω, αυτό που παράγεται από τη φωτιά.

Με αυτόν τον τρόπο ο Πλωτίνος εξηγεί και την παραγωγή των βαθμίδων της πραγματικότητας, δηλαδή ο Νοῦς είναι ο Νοῦς και αυτό που βγαίνει προς τα έξω, όπως είναι η θερμότητα, η εξωτερική ενέργειά του, είναι η Ψυχή. Η Ψυχή είναι η Ψυχή, ο éαυτός της και η εξωτερική της ενέργεια είναι ο αίσθητός κόσμος. Η Ψυχή παράγει τον αίσθητό κόσμο.

Αν δεχθούμε ότι στο επίπεδο της Ψυχῆς, που είναι η δευτερογενής ενέργεια του Νοῦ, δεν υπάρχει χρόνος, εάν η Ψυχή δεν είναι χρόνος, τότε πώς αυτή διαφέρει από τον Νοῦ;

Αυτό δεν μπορούμε να το καταλάβουμε. Γι' αυτό και θεωρώ ότι ο τρόπος για να καταλάβουμε αυτό το κομμάτι, δεν είναι να θεωρήσουμε ότι η Ψυχή ως φύση παράγει τον χρόνο μαζί με το σύμπαν, αλλά ότι κατά τη σειρά της διήγησης ο Πλωτίνος αποκόπτει την Ψυχή από τον χρόνο.

Ενώ στην πραγματικότητα η Ψυχή είναι ο χρόνος, γιατί η Ψυχή είναι διαφορά του éαυτού της από την αιώνιότητα. Αυτή τη διαφορά τη λέμε χρόνο.

«Και αν κανείς υποστηρίζει κατά τον Πλάτωνα χρόνος είναι και οι τροχιές των άστρων...»

⇒ Επιστρέφουμε λοιπόν στον *Τίμαιο*. Ξεκινήσαμε από αυτήν την κριτική διατύπωση του Πλάτωνα στον *Τίμαιο* ότι ο χρόνος είναι η κινητή εικόνα της αιώνιότητας, αυτό θέλαμε να αποδείξουμε στο 1^ο κεφάλαιο και τώρα που τελειώνει η πραγματεία –ένα κεφάλαιο έχει απομείνει ακόμα στο οποίο ο Πλωτίνος θα δικαιολογήσει τις θεωρίες τις οποίες έχει επικρίνει μέχρι στιγμής– τώρα επιστρέφουμε στον Πλάτωνα.

«Και αν κανείς υποστηρίζει κατά τον Πλάτωνα χρόνος είναι και οι τροχιές των άστρων...»

⇒ Γιατί ο Πλάτων φαίνεται να λέει ότι ο δημιουργός έφτιαξε τις τροχιές των άστρων για να μετράμε τον χρόνο.

...ας θυμηθεί ότι εκείνος λέγει ότι τούτα έχουν γίνει για να φανερώσουν και να «υποδιαιρούν τον χρόνο» και «για να υπάρχει ένα εμφανές μέτρο» ».

Άρα, οι τροχιές των άστρων, οι κινήσεις, η διάκριση της ημέρας και της νύχτας, για την οποία ο Πλωτίνος θα μιλήσει αμέσως μετά, δεν είναι ο χρόνος, αλλά είναι μετρήσεις του χρόνου, είναι τρόποι μέτρησης του χρόνου.

Ο Πλωτίνος αντιστρέφει, λοιπόν, τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε τον χρόνο.

Οι προγενέστεροι κατανοούν τον χρόνο ως μονάδα μέτρησης της κίνησης, εδώ ο Πλωτίνος μάς λέει ότι η κίνηση είναι μονάδα μέτρησης του χρόνου, ότι ο χρόνος μετριέται από τις κινήσεις των άστρων, από την εναλλαγή της ημέρας από τη νύχτα. Δεν είναι ο χρόνος μέτρο, είναι αυτό που μετράει, που μετριέται από κάτι άλλο. Και για την ακρίβεια αυτό που μετριέται δεν είναι ο ίδιος ο χρόνος, γιατί ο χρόνος δεν μπορεί να μετρηθεί αλλά, όπως θα μάς πει μετά, αυτό που μπορεί να μετρηθεί είναι το χρονικό διάστημα. Υπολογίζουμε το χρονικό διάστημα μέσω της κίνησης των άστρων, μέσω της εναλλαγής της ημέρας και της νύχτας.

Αρα, τι είναι οι διάφορες κινήσεις που είχαμε νομίσει παλαιότερα ότι είναι ο χρόνος;

Οι διάφορες κινήσεις είναι φανερώσεις του χρόνου. Ο χρόνος φανερώνεται σε εμάς μέσα από την κίνηση των ουρανίων σωμάτων.

«Επειδή δεν ήταν δυνατόν να καθοριστει ο ίδιος ο χρόνος από την Ψυχή, ούτε να μετράει ο καθένας μόνος του το κάθε μέρος του, εφόσον είναι αόρατος και μη αντιληπτός...»

⇒ Πράγματι είναι μη αντιληπτός ο χρόνος, φανταστείτε κάποια στιγμή να είστε κλεισμένοι σε ένα δωμάτιο και να μην έχετε ρολόι –ο χρόνος είναι μη αντιληπτός.

...και μάλιστα, αφού οι άνθρωποι δεν ήξεραν να μετρούν, ο Δημιουργός έκανε την ημέρα και τη νύχτα, από τις οποίες, χάρη στην διαφορά τους, μπόρεσαν να συλλάβουν την έννοια του δύο, απ' όπου, καθώς λέγει ο Πλάτων, προκύπτει η έννοια του αριθμού».

Η εναλλαγή της ημέρας και της νύχτας υποδεικνύει τον αριθμό 2, ότι έχουμε, δηλαδή, δύο πράγματα: από την ημέρα στη νύχτα και από τη νύχτα στην ημέρα.

Αυτή η εναλλαγή υποδεικνύει στους ανθρώπους την έννοια του αριθμού, δεν τη δημιουργεί όμως. Με τον ίδιο τρόπο που ο αριθμός δεν είναι παράγωγο της κίνησης, αλλά είναι κάτι που φανερώνεται μέσα από την κίνηση, με τον ίδιο τρόπο ο χρόνος δεν είναι παράγωγο της κίνησης, αλλά είναι κάτι που φανερώνεται μέσα από την κίνηση.

Συνεπώς, η κίνηση είναι δευτερογενής σε σχέση με τον χρόνο, η κίνηση η κοσμολογική και όχι η κίνηση της ζωής της Ψυχής.

«Κατόπιν, παίρνοντας το μέγεθος του διαστήματος από τη μίαν ανατολή ως στην άλλη...»

⇒ Πράγματι είναι μη αντιληπτός ο χρόνος, φανταστείτε κάποια στιγμή να είστε κλεισμένοι σε ένα δωμάτιο και να μην έχετε ρολόι –ο χρόνος είναι μη αντιληπτός.

Αν πούμε ότι έχουμε μία περιφορά της Γης και βάλουμε εδώ πέρα την Ανατολή (σημείο Α - Δύση: σημείο Δ), αυτή η περιφορά από τη μία Ανατολή στην άλλη είναι αυτό που ονομάζουμε ημέρα ή μερόνυχτο.

Εικόνα 3
Περιφορά από τη μία Ανατολή στην άλλη.

...εφόσον το είδος της κίνησης στο οποίο βασίζουμε τον υπολογισμό μας είναι ομαλό,...

⇒ Δηλαδή έχει να κάνει με την κίνηση του σύμπαντος που είναι ομαλή κίνηση, δεν είναι άτακτη κίνηση.

...μπορούμε να έχουμε ένα χρονικό διάστημα και να το χρησιμοποιούμε ως μέτρο, αλλά ως μέτρο του χρόνου· διότι ο ίδιος ο χρόνος δεν αποτελεί μέτρο».

Αρα, τι μάς λέει εδώ ο Πλωτίνος;

Μάς λέει ότι η ημέρα είναι μέτρο του χρόνου, όχι της κίνησης.

η ημέρα → μέτρο του χρόνου, όχι της κίνησης

Τώρα, τι είναι η ημέρα;

Όπως έχουμε δει και στα προηγούμενα, η ημέρα είναι το χρονικό διάστημα μίας κίνησης.

η ημέρα → μέτρο του χρόνου, όχι της κίνησης

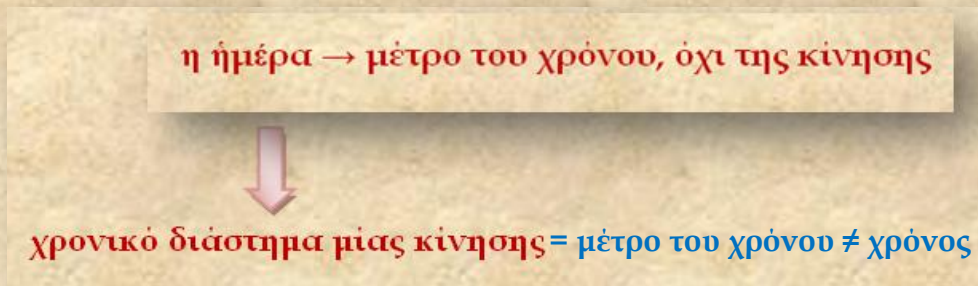

χρονικό διάστημα μίας κίνησης

Αναφέραμε ότι το χρονικό διάστημα αυτής της κίνησης που πηγαιίνει από τη μία Ανατολή στην άλλη το ονομάζουμε ημέρα.

- ✿ Αυτό είναι το μέτρο του χρόνου, αλλά δεν είναι ο χρόνος:

- ✿ Εδώ, λοιπόν, έχουμε την αντιστροφή της βασικής θέσης στις θεωρίες περί χρόνου που είχαμε επικρίνει.

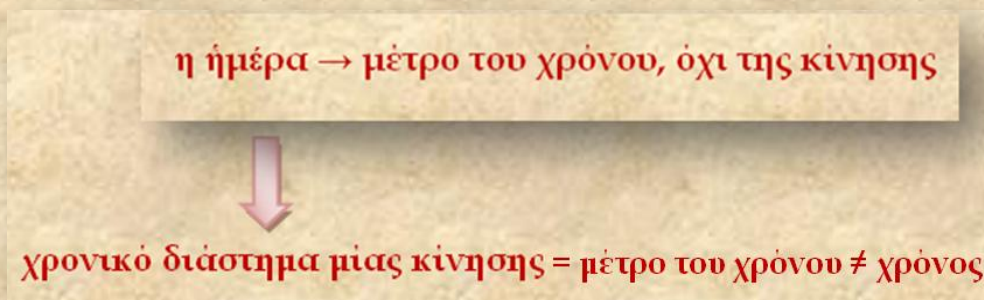
Εκεί λέγαμε ότι κατανοούν τον χρόνο ως χρονικό διάστημα της κίνησης και η Στωική θεωρία που καταλαβαίνει τον χρόνο ως διάστημα, και η θεωρία του Αριστοτέλη που κατανοεί τον χρόνο ως μέτρο, ως αριθμό της κίνησης.

χρόνος = χρονικό διάστημα της κίνησης

- ✿ Στο σημείο αυτό, ο Πλωτίνος αντιστρέφει την παραπάνω εξίσωση και μάς λέει ότι το χρονικό διάστημα είναι μέτρο και όχι ο χρόνος.

Δεν είναι ο χρόνος μέτρο ως χρονικό διάστημα της κίνησης, αλλά το χρονικό διάστημα της κίνησης είναι μέτρο του χρόνου!

Είναι, δηλαδή, αυτό που φανερώνει σε εμάς την ύπαρξη του χρόνου και το πέρασμα του χρόνου.

χρόνος ≠ χρονικό διάστημα της κίνησης

- ✿ Εδώ, πάλι ακολουθεί μία πολύ αστεία προσωποποίηση για τον χρόνο:

«Αφού πώς θα μπορούσε να μετρήσει, και τι θα έλεγε όταν μετρούσε;

Εάν θεωρούσαμε ότι ο χρόνος μετράει κάτι.

«Είναι τόσο, όσο τόσο μέρος από 'μένα;»

Ποιος λοιπόν θα ήταν ο «εγώ»; Μα αυτός με τον οποίο γίνεται η μέτρηση. Επομένως, για να μετράει, θα πει πως υπάρχει και όχι ως μέτρο».

«Ωστε η κίνηση του σύμπαντος θα μετριέται με τον χρόνο, και ο χρόνος δεν θα είναι μέτρο της κίνησης ουσιωδώς αλλά κατά συμβεβηκός...»

⇒ Τι σημαίνει όχι ουσιωδώς αλλά κατά συμβεβηκός; Ο χρόνος θα είναι μέτρο της κίνησης ως χρονικό διάστημα όχι ως χρόνος, και το χρονικό διάστημα είναι το χρονικό διάστημα μίας κίνησης αλλά αυτό προϋποθέτει τον χρόνο.

Δεχόμαστε, λοιπόν, κάτι που είναι προφανές ότι αυτό που μετράει την κίνηση του σύμπαντος είναι το χρονικό διάστημα, αλλά το χρονικό διάστημα δεν είναι ο χρόνος, είναι αυτό που αποτελεί μέτρο του χρόνου με την έννοια ότι μάς φανερώνει την ύπαρξη του χρόνου.

...θα παρέχει ένδειξη για το πόση είναι μία κίνηση όντας προηγουμένως κάτι άλλο. Και αν πάρουμε αυτή τη μία κίνηση και τη μετρήσουμε πολλές φορές, ότι γίνεται σε τόσο χρόνο, θα μάς οδηγήσει σε μίαν αντίληψη τού πόσος χρόνος έχει περάσει».

Η κίνηση μάς οδηγεί στο να αντιληφθούμε το πέρασμα του χρόνου.

Άρα, η κίνηση φανερώνει σε εμάς, στη δική μας αντίληψη λοιπόν, το πέρασμα του χρόνου.

η κίνηση υποδεικνύει σε εμάς το πέρασμα του χρόνου

Τι υποδεικνύει η παραπάνω πρόταση;

Υποδεικνύει ότι ο χρόνος είναι πρωταρχικότερος της κίνησης.

Ενώ οι προηγούμενες θεωρίες εκλαμβάνουν ως πρωταρχικότερη την κίνηση: έχουμε κίνηση και ο χρόνος μετράει την κίνηση. Εδώ έχουμε χρόνο και η κίνηση φανερώνει το πέρασμα του χρόνου.

«Αν συνελπώς ισχυριστεί κανείς ότι η κίνηση και η περιφορά του ουρανού κατά κάποιον τρόπο μετρούν, όσο είναι δυνατόν, τον χρόνο, επειδή με την διάρκειά της φανερώνει τη διάρκεια του χρόνου,...

⇒ Η διάρκεια της κίνησης είναι η έκφραση για εμάς, αυτό που μάς δίνει να αντιληφθούμε το πέρασμα του χρόνου και όχι το αντίστροφο –έχουμε πλήρως αντιστρέψει τη σχέση κίνησης-χρόνου. Έχει αναφερθεί ότι το λάθος των προγενεστέρων ήταν ότι ανήγαγαν τον χρόνο στην κίνηση, ενώ εμείς ξέρουμε πλέον ότι η κίνηση ανάγεται στον χρόνο, με την έννοια ότι η κίνηση φανερώνει το πέρασμα του χρόνου.

...που αλλιώς δεν θα ήταν δυνατόν να συλλάβουμε, Αν κάποιος θα το έλεγε αυτό. η εξήγησή του δεν θα είναι άστοχη. Και αυτό που εξηγήθηκε είναι ότι εκείνο που μετριέται από την περιφορά του σύμπαντος είναι ο χρόνος, ο οποίος δεν γεννιέται από την περιφορά, αλλά φανερώνεται από αυτήν.

Η περιφορά του σύμπαντος, λοιπόν, δεν είναι ο χρόνος, η περιφορά του σύμπαντος φανερώνει το γεγονός της ύπαρξης του χρόνου. Η περιφορά του σύμπαντος μετράει τον χρόνο, όχι όμως τον χρόνο ως τη ζωή της Ψυχής, αλλά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.

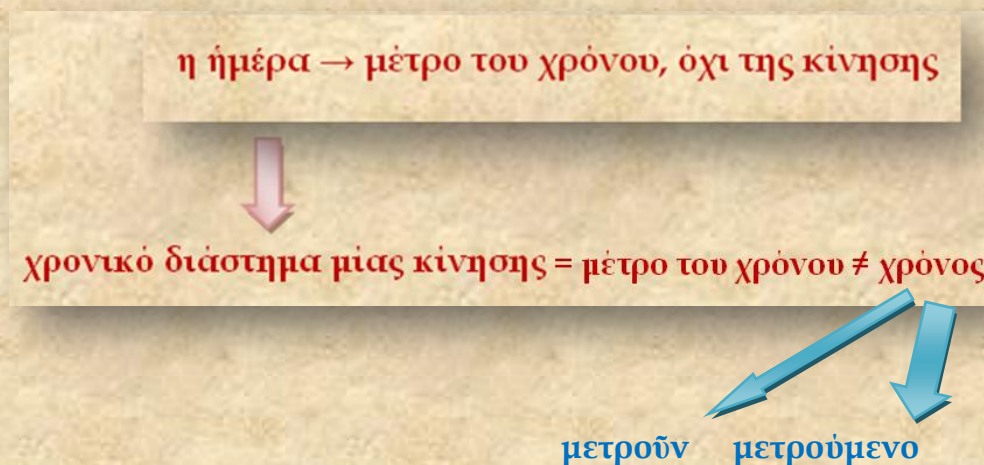
❖ Ο χρόνος ως ο τρόπος, ως η ζωή της Ψυχής δε φανερώνεται σε εμάς κοσμολογικά παρά μόνο ως διάστημα χρονικό. Ο ίδιος ο χρόνος, όπως η αιωνιότητα είναι εσωτερική στον Νοῦ, είναι ο τρόπος με τον οποίο υφίσταται η Ψυχή. Αυτό που εμείς αντιλαμβανόμαστε είναι χρονικό διάστημα και αυτό το μετράει η κίνηση ή μάς το φανερώνει η κίνηση -η κίνηση του σύμπαντος, η περιφορά, η κοσμολογική κίνηση όχι η κίνηση της σκέψης.

«Και έτσι θα αποτελεί το μέτρο της κίνησης

Με αυτόν τον τρόπο μόνο μπορούμε να πούμε ότι ο χρόνος είναι το μέτρο της κίνησης.

το οποίο έχει μετρηθεί από μίαν ορισμένη κίνηση και εξακολουθεί να μετριέται από αυτήν, ενώ είναι κάτι άλλο από αυτήν αφού είναι άλλο ως μετροῦν και άλλο ως μετροῦμενο, αλλά μετροῦμενο θα είναι κατά συμβεβηκός».

Τον χρόνο, λοιπόν, μπορούμε να τον καταλάβουμε με δύο τρόπους:
ως μετροῦν και ως μετροῦμενο.

❖ Το πρόβλημα που έχουμε όταν προσπαθούμε να μελετήσουμε τον χρόνο είναι ότι μπερδεύουμε αυτά τα δύο: ο χρόνος που μετριέται δεν είναι ο χρόνος καθαυτός, αλλά είναι το χρονικό διάστημα.

Το χρονικό διάστημα είναι πάντοτε χρονικό διάστημα μίας συγκεκριμένης κίνησης. Αυτό πράγματι μετριέται με την κίνηση, φανερώνεται από την κίνηση.

Ο χρόνος ως αυτό που μετρά, που εξηγεί την κίνηση, δε φανερώνεται από την περιφορά του σύμπαντος πλήρως. Είναι στην πραγματικότητα ο χρόνος ο εσωτερικός στην Ψυχή, ο χρόνος της νόησης, η διαδοχή, η διαδοχικότητα.

Και άρα ο χρόνος κατά συμβεβηκός είναι μετρούμενο, αλλά στην ουσία δεν είναι μετρούμενο είναι μέτρο, κατά συμβεβηκός, δηλαδή, ως χρονικό διάστημα.

«Και τούτο θα ήταν σαν να έλεγε κανείς ότι αυτό που μετριέται από έναν πήχη είναι το μέγεθος, χωρίς να έχει πει τι είναι εκείνο, δίνοντας τον ορισμό του μεγέθους».

⇒ Επανερχόμαστε σε μία από τις κριτικές που έχει κάνει ο Πλωτίνος. Θυμάστε ότι σε κάθε περίπτωση είτε αναγάγουμε τον χρόνο στην κίνηση όπως κάνουν οι προηγούμενες θεωρίες είτε στον τόπο. Αυτές είναι οι δύο βασικές κριτικές του Πλωτίνου, σε κάθε περίπτωση δεν ξέρουμε τι είναι ο χρόνος. Και το πρόβλημά μας εδώ πέρα είναι να ορίσουμε τον χρόνο: όχι πώς μετριέται, όχι πώς φανερώνεται, αλλά τι είναι.

Αν μπερδέψουμε το μετρούμενο με το μετρούν, δηλαδή το χρονικό διάστημα με τον χρόνο, τι κάνουμε; Είναι σα να πούμε τι είναι ο πήχης, αλλά δεν ξέρουμε τι είναι το μέγεθος. Είναι το γνωστό πρόβλημα που έχουμε από τον Μένωνα. Όταν ο Μένων ρωτάει τον Σωκράτη: πες μου Σωκράτη εάν η αρετή είναι διδακτή. Και του απαντάει ο Σωκράτης πού να ξέρω εάν είναι διδακτή, αφού δεν ξέρω τι είναι η αρετή.

Για να πω ότι κάτι έχει μία συγκεκριμένη ποιότητα, πρέπει να ξέρω αυτό τι είναι, να το έχω δει.

Το ίδιο πράγμα λέει και εδώ: για να μπορέσω να απαντήσω στο ερώτημα πόσος είναι ο χρόνος, πρέπει να ξέρω τι είναι ο χρόνος. Αφού δεν ξέρω τι είναι, το να πω ότι ο χρόνος είναι τόσος, διάστημα, αριθμός, κ.λ.π., ένα τόσο διάστημα, ένας τόσος αριθμός, κ.λ.π., είναι στον αέρα. Αφού δεν ξέρω τι είναι ο χρόνος, το λέω απλά έτσι!

Οπότε, όλη η δουλειά που έχουμε κάνει μέχρι στιγμής δεν είναι να πούμε πόσος είναι ο χρόνος, αλλά τι είναι ο χρόνος. Ενώ όλες οι προηγούμενες θεωρίες μπερδεύουν το τι είναι ο χρόνος με το πόσος είναι ο χρόνος.

Το πόσος είναι ο χρόνος πράγματι συναρτάται με την κίνηση, αλλά με ποιον τρόπο συναρτάται με την κίνηση; Η κίνηση μάς υποδεικνύει την ύπαρξη του χρόνου, γιατί η κίνηση είπαμε είναι το χρονικό διάστημα μίας κίνησης· την κίνηση τη μετράμε μέσα από το χρονικό διάστημα που διαρκεί αυτή η κίνηση. Αυτό όμως προϋποθέτει όντολογικά τον ίδιο τον χρόνο ως κάτι που δεν είναι μετρούμενο, που δεν είναι διάστημα, αριθμός, που δεν είναι κίνηση.

«Η σαν να πει κανείς ότι η κίνηση είναι αυτό που μετριέται από τον χώρο, χωρίς να μπορεί να εξηγήσει τι είναι η κίνηση καθαυτήν, λόγω έλλειψης ορισμού της: διότι έτσι, αν έπαιρνε κανείς τον χώρο που διήμυσε η κίνηση, θα μπορούσε να πει πως αυτή είναι τόση όσος ο χώρος».

✿ Τελικά, για να κλείσουμε αυτό το ζήτημα της σχέσης του διαστήματος με τον χρόνο, του αριθμού με τον χρόνο, κ.λ.π., του μετρούμενου με το μετρούν είναι ότι προϋπόθεση για το τόσος χρόνος είναι κατ' ανάγκη ο ορισμός του *τί ἔστι* ο χρόνος.

Άρα, το φιλοσοφικό λάθος που κάνουν όλες οι προηγούμενες θεωρήσεις είναι να εκλαμβάνουν την έκφραση του χρόνου, του τρόπου με τον οποίο παρουσιάζεται σε εμάς, ως ορισμό του χρόνου, να εκλαμβάνουν το πόσος είναι ο χρόνος, τόσο διάστημα, τόσος αριθμός, 24 ώρες, να εκλαμβάνουν το πόσος είναι ο χρόνος ως την ουσία του χρόνου.

Πηγαίνουν ανάποδα, λοιπόν, πηγαίνουν από την ποσότητα στην ουσία, ενώ αυτό που κάνουμε εμείς εδώ οι φιλόσοφοι είναι να πηγαίνουμε από την ουσία στην ποσότητα, να βρούμε πρώτα τι είναι ο χρόνος, αν το βρούμε, να πούμε με ποιον τρόπο μετριέται.

✿ Είδαμε, λοιπόν, ότι όλες οι προηγούμενες θεωρίες κάνουν λάθος γιατί αντιλαμβάνονται τον χρόνο κοσμολογικά ως μία διάσταση, ας πούμε, του σύμπαντος, ενώ θα όφειλαν να τον κατανοήσουν όντολογικά ως τη φύση αυτού του πράγματος που παράγει το σύμπαν, ως προϋπόθεση της ύπαρξης του σύμπαντος.

Εφόσον το σύμπαν, ο αισθητός κόσμος είναι παράγωγο της Ψυχής, η Ψυχή είναι αυτή που παράγει τον αισθητό κόσμο, ο χρόνος είναι η ίδια η φύση της Ψυχής, η διαδοχικότητα της Ψυχής η οποία έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση του κατακερματισμένου αισθητού κόσμου.

✿ Επαναλαμβάνουμε ότι αυτή η μυθολογικού τύπου εξήγηση που χρησιμοποιήθηκε πριν έχει μία καίρια φιλοσοφική λειτουργία.

Από τη μία λέει ότι η παραγωγή του αισθητού κόσμου από την Ψυχή είναι μία έξοδος της Ψυχής από τον νοητό κόσμο, άρα είναι έξωτερικότητα. Έτσι, από τη μια παρουσιάζεται από τον Πλωτῖνο με όρους μυθολογικούς ότι η Ψυχή θέλει να είναι αυτόνομη και βγαίνει απέξω και παράγει τον αισθητό κόσμο, από την άλλη μεριά όμως, όπως ειπώθηκε πάλι, αυτό έχει στον Πλωτῖνο μία πολύ κρίσιμη φιλοσοφική λειτουργία, γιατί υποδεικνύει το γεγονός ότι η Ψυχή είναι ελεύθερη.

Αυτό είναι πολύ σημαντικό για τον Πλωτῖνο γιατί όπως είδαμε στο ιεραρχικό σύστημα που φτιάχνει, το σύστημα των ἀρχῶν απαγορεύει κατά μία έννοια την ελευθερία. Είναι ένα σύστημα απόλυτου ντετερμινισμού: από το Ἔν προκύπτει κατ' ανάγκην ο Νοῦς, από τον Νοῦ προκύπτει κατ' ανάγκην η Ψυχή, από την Ψυχή προκύπτει κατ' ανάγκην ο αισθητός κόσμος. Έχουμε ένα σύστημα απόλυτου ντετερμινισμού, δεν έχουμε ελευθερία.

Χρειάζεται αυτό το ιεραρχικό σύστημα ο Πλωτῖνος, γιατί φοβάται τον δυϊσμό, επειδή εάν έχει δύο ἀρχές στο ίδιο επίπεδο, τότε το πρόβλημα των δύο ἀρχῶν είναι το ότι ποτέ δεν ξέρουμε ποια από τις δύο κυριαρχεί. Φανταστείτε τα δυϊστικά θρησκευτικά συστήματα του καλού και του κακού που μία κυριαρχεί το ένα και μία το άλλο, κ.λ.π.

Οπότε, το χρειάζεται ο Πλωτίνος αυτό το πράγμα, το χρειάζεται και απέναντι στους Γνωστικούς. Αλλά, από την άλλη μεριά, αυτό το σύστημα θα πρέπει κάποιου να του επιτρέψει να μιλήσει για την αυτονομία, για την αυτονόμηση των επιπέδων, γιατί αλλιώς ούτε η Ψυχή θα ήταν αυτό που είναι, άρα δε θα μπορούσαμε να κάνουμε φιλοσοφία, ούτε ο Νοῦς θα ήταν **κριτήριο ἀληθείας**.

Συνεπώς, ο Πλωτίνος πρέπει να κάνει μία «ντρίπλα» η οποία ποτέ δεν ολοκληρώνεται, υπάρχει πάντοτε η ένταση αυτή στο σύστημά του μεταξύ της απόλυτης αναγκαιότητας και της πλήρους αυτονομίας που εμφανίζεται μέσα από τη δυνατότητα αυτοσυγκρότησης των επιπέδων. Όταν, λοιπόν, ο Πλωτίνος λέει ότι η Ψυχή με κάποιον τρόπο αποφασίζει να γυρίσει την πλάτη στο νοητό και να φτιάξει τον αισθητό κόσμο, αυτός είναι ένας τρόπος για να πει ότι η Ψυχή είναι ελεύθερη!

Αν δεν υπήρχε αυτή η ελευθερία της Ψυχῆς, τότε η Ψυχή, ανάποδα, γιατί αυτός είναι ο στόχος της φιλοσοφίας, δε θα μπορούσε να μεταβεί από το αισθητό στο νοητό, δε θα μπορούσε να επιστρέψει στον νοητό κόσμο, δεν θα μπορούσε να αποκτήσει αὐτογνωσία, αὐτοσυνειδησία.

Και αυτό δεν είναι κάτι το οποίο δέχονται οι Ὑστεροι Νεοπλατωνικοί, οι Ὑστεροι Νεοπλατωνικοί την αποκόπτουν την Ψυχή πολύ περισσότερο από τον νοητό κόσμο, δεν της δίνουν αυτήν τη δυνατότητα μετακίνησης από το αισθητό στο νοητό και ανάποδα, γιατί η μετακίνηση της Ψυχῆς ἰδιαν βούληση από το νοητό στο αισθητό είναι και προϋπόθεση της **ἐπιστροφῆς** της στο νοητό.

Αλλιώς ἢ θα πεις ότι η Ψυχή παραμένει πάντοτε στο νοητό ἢ θα πεις ότι εκπίπτει και ἄρα δεν μπορεί να επιστρέψει.

Ενώ το πρόβλημα που έχει ο Πλωτίνος είναι ότι από τη μια θέλει να εξηγήσει την ὕπαρξη του αισθητοῦ κόσμου και από την άλλη θέλει να βεβαιώσει ότι η Ψυχή έχει τη δυνατότητα να επιστρέψει πλήρως στο νοητό και αυτή είναι μία ένταση η οποία δεν αποσοβείται ποτέ πλήρως στο ἔργο του, αλλά είναι και πολύ δημιουργική, πολύ γόνιμη σε αντίθεση με τους Ὑστερους Πλατωνικούς που χωρίζουν σε κομμάτια τις λειτουργίες της Ψυχῆς και μετά δεν προσπαθούν να τα ενώσουν αυτά τα κομμάτια, απλώς εισάγουν μεσολαβήσεις, ο Πρόκλος κυρίως.

Εικόνες – Πηγές:

Εικόνες:

(1) **Εικόνα 1 - Ο Νοῦς ως κύκλος και τα νοητά ως οι ακτίνες του.**

http://exclusion.pep.uoi.gr/ROMA/agogi/agogi_kef4.htm

(2) **Εικόνα 2 - Πλήρης περιφορά από το σημείο Α έως το σημείο Α.**

Σχήμα με βάση τον κύκλο από το: http://exclusion.pep.uoi.gr/ROMA/agogi/agogi_kef4.htm

(3) **Εικόνα 3 - Περιφορά από τη μια Ανατολή στην άλλη.**

Στιγμιότυπο από τον πίνακα - Τίτλος 11 - Διάλεξη 11.

Σύμβολα:

Bullets:

<http://www.gutenberg.org/files/17330/17330-h/17330-h.htm#linkC2HCH0002>

Ερωτηματικό:

Συνδυασμός δύο εικόνων:

<https://www.flickr.com/photos/marcobellucci/3534516458>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Plotinus>

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Πανεπιστήμιο Πατρών, Ελένη Περδικούρη, 2015. «Χρόνος και Αιωνιότητα στον Πλωτίνο». Έκδοση: 1.0. Πάτρα 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:

eclass.upatras.gr/courses/PHIL1905

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση.

Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

- Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:
- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Πατρών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «**Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση**» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

